Na ŠTA *mislimo* KADA kažemo

ANTIFAŠIZAM KAO SAVREMENO OPREDELJENJE

SRĐAN MILOŠEVIĆ I MILIVOJ BEŠLIN

Na šta mislimo kada kažemo...
Antifašizam kao savremeno opredeljenje

Beograd, 2021.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:
Ivica Mladenović, Srđan Prodanović i Gazela Pudar Draško

Naslov:
Na šta mislimo kada kažemo...
Antifašizam kao savremeno opredeljenje

Autor:
Srđan Milošević i Milivoj Bešlin
Naučni saradnik, Institut za noviju istoriju Srbije (INIS), Beograd, Naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju (IFDT), Univerzitet u Beogradu

Izdavač:
Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu; Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Dizajn korica:
Nikola Stevanović

Prelom:
Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:
Beograd, 2021

ISBN:
978-86-80484-76-1

Štampa:
Colorgrafx

Tiraž:
100 primeraka

INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU

IDESE

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Angažuj, inspiriši, osnaži: Rizom angažovane demokratije" koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora

SADRŽAJ:

Polazne pretpostavke.....1

Radiografija stanja.....6

Šta da se radi?.....9

Na šta mislimo kada kažemo...

Antifašizam kao savremeno opredeljenje

Polazne pretpostavke

Pojam antifašizam pojavio se već dvadesetih godina XX veka. Njime je označavan opšti stav protivnika novog stanja uspostavljenog u Italiji 1922. godine, dolaskom na vlast fašističke stranke, predvođene Benitom Musolinijem (Benito Mussolini). Međutim, prvi organizovaniji antifašistički pokret nastao je u Italiji nešto pre uspona fašista na vlast, 1921. godine, a reč je o pokretu *Arditti del popolo*. Iako su pokret činili pretežno levičari – komunisti, socijalisti i anarhisti – bilo je i pristalica drugih političkih opredeljenja. Komunistička partija Italije, tada izrazito doktrinarna, od svojih članova je iz tog razloga čak sektaški zahtevala da ne učestvuju u pokretu, već da borbu protiv fašizma vode u samostalnoj organizaciji[1]. U tom smislu je nastanak ovog pokreta dragoceno

[1] Andrea Stead, *Gli Arditi del popolo. La prima lotta armata contro il fascismo. 1921-1922*, Ragusa, La Fiaccola, 2010.

iskustvo: razumsko opredeljenje za borbu protiv fašizma, koju je zahtevalo idejno formiranje levo orijentisanih muškaraca i žena „u bazi", delovalo je nasuprot sektaškoj logici partijske discipline, anticipirajući više od decenije unapred zakasnelu narodnofrontovsku platformu. Slično važi i za nelevičare, koji nisu mogli da prihvate antikomunistički pragmatizam svojih ideoloških favorita.

Uspon fašizma u Evropi dvadesetih i ranih tridesetih godina XX. veka bio je praćen nedovoljnim razumevanjem na strani liberalnih demokratija radikalnosti promene koju je ovaj pokret sobom nosio. Mnogi su bili skloni da u usponu fašizma vide čak i poželjnu branu prema SSSR-u i komunizmu. Sa druge strane, komunisti su – delimično i zbog ovakve politike zapadnih demokratija – svako drugo stanovište, osim radikalno levog, posmatrali kao drugu stranu medalje jedinstvenog fašističkog bloka. Vrhunac nespremnosti na zajedničku saradnju protiv fašizma u Evropi predstavljaju tri prelomne tačke tridesetih godina: Španski građanski rat (1936—1939), Minhenski sporazum (1938) i Ribentrop-Molotov pakt o nenapadanju (1939). Pomenuta tri događaja predstavljaju trijumf međusobnog nepoverenja zapadnih demokratija i SSSR-a. Zapadne demokratije nisu nameravale da se suprotstave fašizmu sve dok su računale na njegov sukob sa SSSR-om i internacionalnim komunizmom, a kasnije ni SSSR nije želeo da se uključi u rat na strani zapadanih demokratija, kada je do rata došlo (već se, naprotiv, osigurao paktom o nenapadanju sa Trećim Rajhom), sve dok sam nije bio napadnut 1941. godine[2].

[2] Vid. Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914—1991*, Beograd, Dereta, 2004, 113—137; Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope 1919—1939*, Podgorica, CID, 2004, 305—338.

Kominternovska doktrina, razvijena na V i izoštrena na VI kongresu 1923. i 1928. godine, o drugim levičarskim organizacijama kao „drugoj strani medalje“, zajedno sa fašistima („socijalfašisti“)[3] , bila je izraz već nastale diferencijacije među borbenim protivnicima fašizma, koji su samo *via facti* predstavljali jedinstven blok. Istovremeno, radikalna levica je samostalno, pojedinačno, bila najaktivnija u borbi, vršeći svojevrsnu ideološku aproprijaciju pojma antifašizam, kao sininoma za revolucionarnu borbu. To je, sa druge strane, odbijalo od samog koncepta nelevičare[4]. Otuda je, istorijski, antifašizam bio i ostao borbena ideologija i praksa levice, ali i praksa delova građanski orijentisanih struktura, koje najčešće nisu tako samoidentifikovane.

Do promene stava Kominterne dolazi na VII kongresu organizacije, kada se usvaja narodnofrontofska platforma o saradnji sa građanskim demokratskim organizacijama protiv fašizma[5]. Međutim, reakcija buržoaskih demokratija bila je tvrdoglavo antikomunistička, pa ni sasvim konkretni pozivi SSSR-a na savez protiv fašističkih sila nisu dali nikakav rezultat[6]. Njihovo odbijanje da podrže

---

[3] Vid. *Коминтерн против фашизма. Документы*, Комолова Н. П. (ред.), Москва, Наук, 1999; Александр Ватлин, *Коминтерн: Идеи, решения, судьбы,* Москва, Российска я политическая энциклопедия и Фон д Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2009.

[4] Hugo García, Mercedes Yusta, Xavier Tabet i Cristina Clímaco, „Beyond Revisionism. Rethinking Antifascism in the Twenty-First Century“, u: Hugo García, Mercedes Yusta, Xavier Tabet and Cristina Clímaco (ur.) *Rethinking Antifascism. History, Memory and Politics, 1922 to the Present*, , New York, Oxford, Berghahn, 2016.

[5] Helen Graham, Paul Preston, "The Popular Front and the Struggle Against Fascism", in: Helen Graham, Paul Preston (eds.), The Popular Front in Europe, London, The Macmillan Press, str. 1—20.

[6] Derek Watson, "Molotov's Apprenticeship in Foreign Policy: The Triple Alliance Negotiations in 1939", Europe-Asia Studies, vol. 52, br. 4 (Jun., 2000), str.. 695-722

republikansku Španiju vrhunac je takve politike, pa će se zbog toga i iskustvo Španije i Internacionalnih brigada – koje su formirane prema instrukcijama Kominterne – kao i sam pojam antifašizam čvršće vezati za levicu[7]. Tek je napad na SSSR 1941. godine značio početak efikasne saradnje protiv fašizma, ali je sam pojam antifašizam ostao, zbog dotadašnjeg iskustva, češće povezivan sa levicom.[8] U *buržoaskom rečniku govorilo se o antihitlerovskoj, a ne o antifašističkoj koaliciji.*

I jugoslovenski komunisti su bili isprva izrazito doktrinarni u pogledu prihvatanja šire antifašističke baze. Paradigmatična su dva teksta Borisa Kidriča, nastala u srazmerno kratkom vremenskom razmaku. Kidrič je, naime, septembra 1934. godine, dok su još uvek bili aktuelni stavovi Šestog kongresa Kominterne, kritikovao „nasedanje socijalfašističkom uticaju i frazama socijalfašista o zajedničkom antifašističkom frontu kao manjem zlu"[9]. Samo godinu dana kasnije, septembra 1935. godine, posle zaokreta Kominterne ka narodnofrontovskim pozicijama Kidrič je obrazlagao da član Saveza komunističke omladine „može biti ne samo onaj drug koji se ilegalno bori, ne samo onaj koji deli letke

---

[7] Olga Manojlović Pintar, „Španija kao paradigma antifašizma", *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, Novi Sad, AKO, 2012, str. 23—30; Milivoj Bešlin, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936—1939. Istorijski izazov Španskog građanskog rata kao kristalizaciona tačka političke aktivnosti u Jugoslaviji", u: Milo Petrović (ur.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije španskog građanskog rata i drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, Beograd, Udruženje Španski borci 1936-1939 u saradnji sa Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 199—222.

[8] Srđan Milošević, „Relativizacija i revizija: još jednom o značenju pojma antifašizam i njegovoj savremenoj (zlo)upotrebi u Srbiji", *Ibidem*, 129—142.

[9] Boris Kidrič, *Sabrana dela*, knj. I, Beograd, Izdavački centar Komunist, 1985, str. 46.

i uz najveću opasnost piše parole nego i onaj koji radi u antifašističkom smislu u masovnim organizacijama, čak i ako još ne stoji na našem marksističkom stanovištu“[10]. Najrečitiji izraz ovog zaokreta je rezolucija KPJ iz avgusta 1935. godine: „Komunistima nije svejedno da li buržoazija održava svoju diktaturu pomoću građanske demokratije ili pomoću fašizma. Danas, kada fašistička kontrarevolucija juriša protiv buržoaske demokratije, danas, kada je u čitavom nizu zemalja buržoaska diktatura primila fašistički oblik, danas, kada su radnici u mnogim zemljama postavljeni pred izbor: ili buržoaska demokratija ili fašizam, danas se u takvim uslovima komunisti moraju boriti za vraćanje narodu svakog komadića demokratskih tekovina“[11].

Na Petoj zemaljskoj konferenciji, koja je održana oktobra 1940. u Zagrebu, u prisustvu sto jednog delegata iz cele zemlje, ocenjeno je da fašizam predstavlja najveću opasnost za jugoslovenske narode i nezavisnost zemlje, potvrđena je orijentacija na odbranu zemlje, stavovi o nacionalnom pitanju i opredeljenost KPJ za revoluciju. U predvečerje nacističke agresije na Jugoslaviju, u stavovima KPJ poseban značaj dobili su pristupanje Trojnom martu i 27-omartovski događaji u kojima komunisti vide realne istorijske pretpostavke za borbu protiv fašizma. Članovi KPJ aktivno učestvuju u demonstracijama 27. marta 1941. zalažući se za odbranu zemlje i otpor kapitulantskoj politici režima[12].

---

[10] *Ibidem*, str. 88.

[11] „Odluka Politbiroa CK KPJ o zadaćama Komunističke partije Jugoslavije poslije VII Kongresa Komunističke internacionale“, *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ*, Beograd, Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta KPJ 1950, str. 373.

[12] Vid. Zlatko Čepo, i Ivan Jelić (ur.), *Peta zemaljska konferencija*

U toku Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije, antifašizam će postati osnovni ideološki sadržaj borbe Narodnooslobodilačkog pokreta protiv okupatora i kolaboracije (1941-1945). O tome svedoči činjenica da je i najviši revolucionarni organ nazvan Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije. Slično je i sa Antifašističkim frontom žena i antifašističkim omladinskim organizacijama. Međutim, sam pojam „antifašizam" nikada nije naročito koncepcijski osmišljen, već se njegov sadržaj derivativno izvodi iz vrednosnih ideala pokreta koji je antifašizam izdigao kao svoju glavnu parolu. U kasnijem razvoju Jugoslavije kao socijalističke federacije, antifašizam je negovan pretežno kroz sećanje na Narodnooslobodilačku borbu. Može se reći i da je bio podrazumevani vrednosni stav, ali nije doživeo znatniju evoluciju kao koncept ili ideologem.

Radiografija stanja

U pozadini raspada Jugoslavije 1991. i ratova za jugoslovensko nasleđe nalazila se čitava laboratorija za promenu svetonazor, koja je, na ideološkom planu, proglasila nacionalno za merilo svakog delovanja. Koje su sve bile funkcije ove promene svakako treba da bude i već jeste predmet raznih istraživanja, ali u pogledu konkretnog sadržaja tadašnje nove privilegovane paradigme nema prostora za osporavanje da je nacionalizam postao njena središnja tačka. Od ekonomskih manifestacija (bojkot slovenačke robe), preko kulturnih sadržaja (filmska ostvarenja), političkih programa (ujedinjenje Srba u jednu državu), sve do svojevrsne dominacije nacionalnog kriterijuma u naučnim istraživanjima, naročito politikološkim i istoriografskim („metodološki nacionalizam").

Komunističke partije Jugoslavije: zbornik radova, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, 1972.

Logično je bilo i da se novoj privilegovanoj paradigmi prilagodi i novo razumevanje prošlosti. Tako su tokom 1990-ih godina u Srbiji tadašnji ratni protivnici u susednim državama, nastalim raspadom Jugoslavije, označavani veoma često kao „povampireni fašisti". Dominirao je diskurs o tome da su jedino Srbi bili antifašisti, dok su ostali narodi svrstavani kolektivno u tabor fašizma, uz negiranje ili omalovažavanje njihovih antifašističkih tradicija[13]. Tako je do potpune neprepoznatljivosti izvitoperena jugoslovenska antifašistička osnova na čijim temeljima se, navodno, izgrađivao odnos prema Drugom svetskom ratu u Srbiji nakon sloma jugoslovenske verzije socijalizma.

Dakle, u tom periodu, u Srbiji se nije dogodilo raskid sa antifašizmom već je on oficijelno zadržan u instrumentalnom vidu, ne više kao okvir realizacije bratstva i jedinstva, čemu je do tada, između ostalog, služio, već, upravo suprotno, kao vid diferencijacije antifašističkih „nas" u odnosu na fašističke „druge". Međutim, oficijelna paradigma nije bila jedina, a verovatno ni dominantna. Pored nje je postojala i druga, uslovno govoreći opoziciona, koja je iznutra bila izdeljena raznim linijama kada je reč o odnosu prema Drugom svetskom ratu, Narodnooslobodilačkom i četničkom pokretu, ali koja je u svom većinskom delu bila *anti-antifašistička* i to na dva načina: *u blažoj manifestaciji antifašizam ratnog perioda je bagatelisan pa čak i ridikulizovan, dok je u tvrđoj manifestaciji odbacivan kao komunistički trik podešen za što veće stradanje Srba*[14].

---

[13]Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941—1944*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava, 2006, str. 9.

[14]Vid. Todor Kuljić, „Anti-antifašizam", *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 1-3, 2005, str. 171—184; Srđan Milošević, „O jednoj desnoj reviziji pogleda na antifašističku borbu u Srbiji", u: Husnija Kamberović (ur.), *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata: kako se sjećati 1945. godine, Zbornik radova*, Sarajevo, Institut za istoriju, 2006, str. 37-54.

Promena koja je nastupila u Srbiji 2000. godine u političkoj sferi, sasvim razumljivo, odrazila se i na oficijelnu kulturu sećanja na Drugi svetski rat. Ona je sada podrazumevala odlučnije odbacivanje antifašističke Narodnooslobodilačke borbe i veličanje četnika kao „racionalnih antifašista", koji, za razliku od partizana, nisu nepotrebno „provocirali" okupatore. Unutar nove paradigme nije bilo stroge homogenosti, ali je u prvoj deceniji XXI veka u domenu kojim se u ovom prilogu bavimo dominirao anti-antifašistički diskurs, od nipodaštavanja, preko odbacivanja antifašizma, sve do veličanja kolaboracije u izjavama pojedinih zvaničnika. Zakonima o rehabilitaciji i drugim zakonima iz seta revizionističkog tranzicionog zakonodavstva ovaj zaokret je dobio najoficijelniju državnu potporu[15].

U sledećoj fazi sećanja na drugi svetski rat – koja je i sada aktuelna – dominira paradigma „nacionalnog pomirenja", koja je, u izvesnom smislu, sinteza prethodna dva pristupa. *Antifašizam je nacionalizovan, proglašen za pretežno srpsku tradiciju, srpskim partizanima se do izvesne mere odaje priznanje za njihovu borbu, ali se istovremeno insistira na antifašističkom karakteru dva, međusobno suprotstavljena pokreta, partizanskog i četničkog.* Neprijatelji u ratu, pomireni u srpstvu i antifašizmu, sada

[15] Ovaj fenomen je, više nego kultura sećanja tokom 1990-ih godina, interesovao istraživače. O tome je objavljeno i nekoliko zbornika radova. Vid. npr. Petar Atanacković, i Milivoj Bešlin (ur.), *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, Novi Sad, AKO, 2012; Milo Petrović (ur.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije španskog građanskog rata i drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, Beograd, Udruženje Španski borci 1936-1939 u saradnji sa Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2014; Momir Samardžić, Milivoj Bešlin, i Srđan Milošević (ur.), *Politička upotreba prošlosti. O istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, Novi Sad, AKO, 2013.

zajedno stoje jedan pored drugog, nasuprot tradiciji ostalih naroda na Balkanu. Uz ponešto ambivalentan, ali pretežno negativan stav o rukovodstvu Narodnooslobodilačkog pokreta, boračke mase odvajaju se od tog rukovodstva – naročito od ličnosti „Hrvata Tita" – i uklapaju u veliki nacionalni narativ. Vrhunac takvog odnosa prema antifašizmu bila je ovogodišnja proslava Dana pobede, 9. maja.

Iz ovog svedenog opisa odnosa prema antifašizmu u poslednjih trideset godina uočava se da je reč o raznim varijantama jedne iste tendencije, a to je proglašavanje etno-nacionalnog kriterijuma za ključni u odnosu prema delovanju istorijskih aktera i za vrednovanje tog delovanja. Takva distorzija antifašističke tradicije predstavlja ne samo zanemarivanje istorijskog iskustva – međunacionalna saradnja kao preduslov uspešne borbe protiv fašističkih okupatora u Jugoslaviji – već i izmeštanje fokusa antifašizma iz sfere njegove – moguće –društveno-kohezivne uloge ka nacionalno-homogenizujućoj ulozi, koja podrazumeva njegovo falsifikovanje.

Šta da se radi?

U savremenoj kulturi sećanja antifašizam bi najpre trebalo posmatrati u svetlosti samog istorijskog iskustva pobede nad fašizmom. Ono podrazumeva, kako je u prvom poglavlju ovog priloga istaknuto, da je slom fašizma bio moguć jedino saradnjom najširih demokratskih tendencija – od levo-radikalnih do desno-konzervativnih – i to na pragmatičnoj osnovi, ali i na vrednosnoj platformi, koja je bila prvenstveno humanistička. U tom smislu, sa stanovišta levice, *antifašizam ima dvostruku prirodu: to je ideologem koji je čvrsto vezan za razumevanje fašizma kao devijantnog, ali zakonomernog izdanka kapitalističkih odnosa, ali i praktična platforma koja apeluje na*

humanističku savest svih demokratskih snaga, nezavisno od njihovog (ne)razumevanja ili (ne)prihvatanja objašnjenja fašizma u marksističkom ključu.

Drugim rečima, čak i u slučaju tvrdokornih pristalica suprotstavljenih ideologija, trebalo bi da postoji svest o istoričnosti saveza koji je slomio fašizam i koji je bio više od pragmatične koalicije savezničkih država. Na kraju, radilo se o savezu snaga koje, istorijski posmatrano, idući u dubinu, sežu do istih izvora, prosvetiteljskih i racionalističkih. Imenovanje tog sadržaja u kontekstu iskustva zajedničke borbe protiv fašizma pojmom antifašizam u izvesnom smislu je međusobno obostrano priznanje. *Usvajanje tog koncepta, iako primarno vezanog za levicu, predstavlja, sa jedne strane, jasno uvažavanje činjenice, često negirane, da su progresivno, levo orijentisani pojedinci i grupe zaista bili najdoslednije na pozicijama borbe protiv fašizma kada je to bilo najteže (uostalom, najviše su od fašizma i stradali).* Sa druge strane, to bi istovremeno podrazumevalo odustajanje pristalica levice od radikalnog otklona od mogućnosti postojanja tačke susretanja sa buržoasko-demokratskim svetonazorom. Sve to zarad shvatanja da je istorijski fašizam, sa svim savremenim derivatima, u svakom smislu – teorijskom, vrednosnom, pragmatičkom – lišen svakog legitimiteta.

U savremenoj akademiji sve je prisutnija tendencija da se antifašizam posmatra u širem kontekstu, kao opredeljenje kojim su se rukovodili protivnici fašizma sa različitih ideoloških pozicija[16]. Ukoliko se zadrži jasan uvid da je antifašizam u izvornom smislu podrazumevao borbeni („rat ratu", „mir će biti totalan ili ga neće biti"), a ne samo stav moralne indignacije prema fašizmu, onda je ovakve tendencije teško prihvatiti bez napomene da je ogromna većina onih koji su se odlučno suprotstavljali nadirućem i vladajućem fašizmu

bili radikalni levičari. Ali ta se činjenica ni ne mora žrtvovati i njen je izraz *upravo imenovanje zajedničke platforme onim pojmom koji je primarno vezan za levicu.*

Postoje i činjenički i pragmatični razlozi da se u kulturi sećanja pod pojmom antifašizam ipak obuhvate različite pojave, u rasponu od borbenog do pretežno moralnog stava. Kao što je smisleno govoriti o „fašističkom minimumu" kako bi se prepoznale ideološke osnove koje mogu voditi ka nekom obliku fašističkog poretka, imalo bi smisla govoriti i o „antifašističkom minimumu". Ovaj potonji koncept samo je naizgled nekompatibilan sa prethodnim, budući da taj odnos ne bi trebalo posmatrati mehanički (što je šira baza fašizma, sužava se prostor njegove suprotnosti). On suštinski ipak predstavlja uvažavanje istorijske realnosti da zaista nisu samo levičari bili protivnici fašizma, kao što se ni fašizmom ne mogu smatrati samo njegovi najekstremniji pojavni oblici.

Razume se, ovakav pristup je nepomirljiv sa shvatanjem fašizma kao izdanka protivrečnosti kapitalističkog društva, zbog čega se antifašizam, u svom najprečišćenijem vidu, nužno manifestuje i kao antikapitalizam. Ovu aporiju proisteklu iz eventualnog širenja semantičkog polja koje pokriva pojam antifašizam nemoguće je razrešiti na teorijskom nivou (u kontekstu razumevanja kapitalističkih osnova fašizma), ali je ona istorijski bila prevaziđena upravo u narodnofrontovskom konceptu borbe protiv fašizma. Na kraju krajeva, *teorijska suprotnost fašizmu i nije antifašizam, već su to, svako na svoj način, marksizam i razne teorijsko-ideološke pozicije na kojima počiva buržoaska demokratija.* Antifašizam u kulturi sećanja ima smisla

[16] Nigel Copsey, Andrzej Olechnowicz, *Varieties of Anti-Fascism: Britain in the Inter-War Period*, Palgrave Macmillan, London, 2010.

posmatrati istorično, kao platformu i prostor susretanja demokratskih snaga koje kreću iz raznih pravaca.

To, u slučaju Srbije, ne podrazumeva opstajanje neodržive mantre o „dva antifašistička pokreta", već *inkorporiranje i priznavanje u kulturi sećanja kao antifašističke i one građansko-demokratske komponente koja je postojala unutar Narodnooslobodilačkog pokreta, pa i izvan njega.* Bez obzira na to što je reč o srazmerno uskom krugu individualnih napora, bez šire potpore u sopstvenom okruženju, istorijski je verodostojno uvažiti i te napore. Međutim, činjenica da je u iskustvu Jugoslavije i Srbije globalni fenomen poistovećivanja antifašizma i komunističke levice jače naglašen zahteva da se napusti dosadašnja relativizacija antifašizma koja ovaj fenomen etnicizira, sasvim odvaja od njegove istorijske osnove i, posledično, potpuno iskrivljuje.

Ukoliko se usvoji stanovište da nacionalizam predstavlja jednu od glavnih prepreka miru i saradnji na Balkanu, a i šire, bilo bi neophodno osmisliti okvir u kojem bi ta prepreka bila savladana. *Usvajanjem antifašističke platforme kao primarnog demokratskog sadržaja kulture sećanja omogućava se da društvo izađe iz visoko ideologizovane i za potrebe demokratskog dijaloga neplodne antitotalitarne paradigme, koja, za razliku od antifašizma, nije nespojiva sa nacionalizmom.* Jer, „fašizam je esktremni nacionalizam, a dosledno rastumačeni antifašizam najpouzdanija je osnova kritike raznovrsnih oblika nacionalističke uskogrudosti". U tom smislu nesumnjivo je da „teorijski osmišljeni antifašizam pretpostavlja kritiku društvenoekonomskih izvora nacionalizma, dok antitotalitarizam ovu kritiku zamagljava i preusmerava."[17]

Na kraju, da bi antifašizam bio kao deo kulture sećanja

delatan, *potrebno je posmatrati antifašizam kao fenomen u razvoju*. Drugim rečima, ma koliko vezan konkretno za jednu sekvencu istorije – naročito za Drugi svetski rat – neophodno je da on ne ostane petrifikovan u tom kontekstu. Razlozi kojima su se rukovodili oni koji su stupali u antifašističku borbu bili su snažno vrednosno obojeni. Ako sadašnjost želi da ukaže omaž toj borbi i ako, štaviše, želi da spreči uslove pod kojima je ponovo moguć uspon fašizma ili njime inspirisanih ideologija, onda je toj u sadašnjosti neophodno istrajati ne samo na konkretnom sadržaju nekadašnjeg antifašizma, već voditi računa o zakonomernom razvitku tih vrednosti kroz vreme.

[17] Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava, 2003, 9

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.4:172.16
329.15

МИЛОШЕВИЋ, Срђан, 1982-
Na šta mislimo kada kažemo ---. Antifašizam kao savremeno opredeljenje / Srđan Milošević i Milivoj Bešlin. - Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet : Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope, 2021 (Beograd : Colorgrafx). - 13 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

Tiraž 100. - "Ova publikacija je nastala u okviru projekta 'Angažuj, inspiriši, osnaži: Rizom angažovane demokratije.'" --> kolofon. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80484-76-1

1. Бешлин, Миливој, 1979- [аутор]
а) Антифашизам б) Друштвени процеси

COBISS.SR-ID 41796617